

Martyna Stępień*

ORCID: 0000-0002-7561-6542

Uniwersytet Wrocławski

<https://doi.org/10.19195/1733-5779.33.12>

Instytucja ograniczenia władzy rodzicielskiej w prawie polskim

JEL Classification: K36

Słowa kluczowe: rodzice, dzieci, ograniczenie władzy rodzicielskiej, dobro dziecka, kodeks rodzinny i opiekuńczy

Keywords: parents, children, limitation of parental authority, child's welfare, the Family and Guardianship Code

Abstrakt: Niekiedy ze względu na zaistnienie określonych prawem okoliczności dochodzi do ograniczenia władzy rodzicielskiej przysługującej rodzicom dziecka. Podstawy prawne zawarte są zarówno w przepisach kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, jak i w unormowaniach pozakodeksowych. Zgodnie z regulacjami zawartymi w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym do ograniczenia władzy rodzicielskiej może dojść na skutek orzeczenia sądu, na skutek ingerencji sądu w wykonywanie władzy rodzicielskiej lub z mocy prawa. Szczególnie istotną kwestią w tym kontekście jest zasada ochrony dobra dziecka. Ograniczenia, które może zastosować sąd rodzinny na podstawie odrębnej procedury, zostały z kolei wskazane w ustawie o postępowaniu w sprawach nieletnich.

The legal institution of limitation of parental authority in Polish law

Abstract: Sometimes due to the existence of circumstances specified by law, the parental authority of the child's parents is limited. Legal foundations are contained in both the provisions of the Family and Guardianship Code, as well as in non-codex regulations. Pursuant to the regulations contained in the Family and Guardianship Code, parental authority may be limited as a result of a court decision, court interference in the exercise of parental authority or by virtue of law. The principle of protecting the child's welfare is particularly important in this context. Restrictions that a family court may apply on the basis of a separate procedure have been specified in the Act on proceedings in juvenile cases.

* Opiekun naukowy (Scientific Tutor) — dr hab. Wioletta Jedlecka, prof. UWr

Wprowadzenie

Zgodnie z fundamentalnym założeniem leżącym u podstaw aktualnie istniejącej instytucji władzy rodzicielskiej to właśnie rodzice są w stanie zagwarantować optymalną troskę o dziecko oraz jego sprawy¹. Niekiedy jednak ze względu na zaistnienie wskazanych w przepisach prawnych okoliczności władza rodzicielska podlega różnorodnym ograniczeniom.

Celem niniejszego artykułu jest analiza przepisów prawa polskiego odnoszących się do instytucji prawnej, jaką jest ograniczenie władzy rodzicielskiej. Rozważania obejmują zarówno unormowania prawne zawarte w przepisach kodeksu rodzinnego i opiekuńczego², jak i w regulacjach pozakodeksowych jako te, które mogą stanowić podstawę do zastosowania poszczególnych ograniczeń.

1. Ograniczenia władzy rodzicielskiej na podstawie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego

Zgodnie z unormowaniami zawartymi w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym do ograniczenia władzy rodzicielskiej może dojść: 1. na skutek orzeczenia sądu, 2. na skutek ingerencji sądu w wykonywanie władzy rodzicielskiej, 3. *ex lege*³.

Rozstrzygnięcie sądu w przedmiocie ograniczenia władzy rodzicielskiej sprawowanej przez rodziców może mieć u podstaw fakt zagrożenia dobra dziecka lub wynikać z sytuacji, w której co prawda nie istnieje bezpośrednie zagrożenie, jednakże uzasadniona jest interwencja sądu w celach prewencyjnych. Tyczy się to głównie przypadków, w których dziecko nie ma wspólności domowej z obojgiem rodziców, zwłaszcza gdy jest między nimi konflikt⁴.

1.1. Ograniczenie władzy rodzicielskiej na skutek orzeczenia sądu

Ustawodawca w treści art. 107, art. 58 § 1 i § 1a oraz art. 61³ § 1 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego uwzględnił sytuacje życiowe, w których z uwagi na brak wspólności domowej rodziców dziecka bądź z innych powodów wspólne wykonywanie władzy rodzicielskiej jest niemożliwe⁵.

W przypadku gdy władza rodzicielska przysługuje obojgu rodzicom, a żyją oni w rozłączeniu, sąd opiekuńczy może przez wzgląd na dobro dziecka ustalić sposób jej wykonywania oraz utrzymywania kontaktów z dzieckiem⁶. Przy czym

¹ J. Strzebińczyk, *Pozbawienie władzy rodzicielskiej*, Wrocław 2009, s. 477.

² Ustawa z dnia 25 lutego 1964 roku — Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 2086).

³ K. Miłek-Giertuga, *Formy ingerencji sądu w wykonywanie władzy rodzicielskiej*, Sulechów 2005, s. 166–167.

⁴ T. Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2014, s. 249.

⁵ A. Zieliński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze w zarysie*, Warszawa 2011, s. 201.

⁶ *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2010, s. 918.

pozostawanie rodziców w rozłączeniu znaczy tyle co niezamieszkiwanie ze sobą. Wskazana sytuacja może zatem mieć miejsce, gdy: a) rodzice nigdy nie zawarli związku małżeńskiego, a więc żyli w konkubinacie, b) rodzice wprawdzie zawarli związek małżeński, lecz mimo to pozostają w rozłączeniu (separacja faktyczna), c) małżeństwo rodziców zostało rozwiązane poprzez orzeczenie o rozwodzie, d) małżeństwo zostało unieważnione⁷.

Ustawodawca w treści omawianego przepisu zastrzegł jednak, że sąd pozostawia władzę rodzicielską obojgu rodzicom, jeśli przedstawili oni w formie pisemnej zgodne z dobrem dziecka porozumienie dotyczące sposobu wykonywania władzy rodzicielskiej oraz utrzymywania kontaktów z dzieckiem. Rozstrzygnięcie w tej kwestii nie ma już jak dotychczas charakteru uznaniowego, albowiem wraz z nowelizacją z 29 sierpnia 2015 roku zwrot „sąd może” został zastąpiony przez sformułowanie „sąd pozostawia”, a co za tym idzie obecnie, jeżeli spełnione są przesłanki ustawowe, sąd ma obowiązek pozostawienia władzy rodzicielskiej obojgu rodzicom. W ten sposób nadano temu rozstrzygnięciu charakter obligatoryjny. Nie wolno jednak zapominać, że każdorazowo sąd musi rozstrzygnąć, czy dane porozumienie przedstawione przez rodziców jest zgodne z dobrem dziecka jako wartością nadrzędną. Spełnienie tej przesłanki jest bowiem kluczowe⁸.

W przypadku braku porozumienia sąd rozstrzyga o sposobie wspólnego wykonywania władzy rodzicielskiej oraz utrzymywaniu kontaktów z dzieckiem przy jednoczesnym uwzględnieniu prawa dziecka do wychowania przez oboje rodziców. Istnieje jeszcze alternatywne rozwiązanie — sąd może powierzyć sprawowanie władzy rodzicielskiej jednemu z rodziców i ograniczyć władzę rodzicielską drugiego do określonych obowiązków oraz uprawnień w stosunku do osoby dziecka, pod warunkiem że przemawia za tym dobro tego dziecka. Co ważne, orzeczenie sądu o ograniczeniu władzy rodzicielskiej jednego z rodziców winno być sformułowane w sposób jasny i konkretny. W rozstrzygnięciu należy zatem wyraźnie wskazać obowiązki i uprawnienia, do jakich sąd ogranicza władzę rodzicielską⁹. Przykładowo mogą to być kwestie związane z podejmowaniem decyzji o: zmianie miejsca pobytu dziecka, organizacji wakacji, leczeniu, edukacji. W zależności od sytuacji może istnieć potrzeba sprecyzowania czasu oraz miejsca kontaktów rodzica z dzieckiem. Należy jednak podkreślić, że rozstrzygnięcie sądu nie może dotyczyć kwestii zarządu majątkiem dziecka¹⁰. Z treści art. 107 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego *expressis verbis* wynika bowiem, że sąd „może powierzyć wykonywanie władzy rodzicielskiej jednemu z rodziców, ograniczając władzę rodzicielską drugiego do określonych obowiązków i uprawnień w stosunku do osoby dziecka”. Innymi słowy, sąd nie ma możliwości wydania podobnego

⁷ A.K. Bieliński, M. Pannert, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2011, s. 201.

⁸ Uwaga autora.

⁹ *Kodeks rodzinny...*, s. 921.

¹⁰ *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Piasecki, Warszawa 2011, s. 789.

rozstrzygnięcia co do zarządu majątkiem dziecka. Ten atrybut władzy rodzicielskiej *ex lege* należy się tylko temu z rodziców, któremu zostało powierzone jej wykonywanie¹¹.

Nie należy również zapominać, że w zakresie, w jakim władzę rodzicielską sąd przyznał także drugiemu z rodziców, obojgu rodzicom przysługuje ona jednakowo. Oznacza to, że na przykład w przypadku pozostawienia drugiemu z rodziców prawa do współdecydowania w istotnych sprawach dziecka rodzice winni w tego typu kwestiach uzgadniać decyzje z sobą, natomiast ewentualny spór byłby rozstrzygany przez sąd opiekuńczy w trybie art. 97 § 2 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Nie można się zatem zgodzić z poglądem głoszonym przez A. Zielińskiego¹², według którego sąd opiekuńczy mógłby w jakimś zakresie zapewnić drugiemu z rodziców wyłącznie uprawnienia doradcze¹³.

Rozstrzygnięcie w kwestii wyboru rodzica, który będzie miał pełnię władzy, nie przysporzy wielu trudności, gdy jedno z nich nie wykazuje zainteresowania dzieckiem albo nie ma należytych kwalifikacji wychowawczych. W innym wypadku kiedy każde z rodziców zabiega o możliwość sprawowania bezpośredniej opieki nad dzieckiem i ma predyspozycje do wykonywania pełni władzy rodzicielskiej, sąd staje przed koniecznością rozwiązania trudnego problemu oraz dokonania niezmiernie ważnego wyboru, albowiem konsekwencje podjętej decyzji obejmą nie tylko strony postępowania, lecz także, a raczej przede wszystkim, dziecko. W związku z tym sąd, podejmując rozstrzygnięcie, winien się kierować zasadniczym kryterium, jakim jest dobro dziecka¹⁴. Przede wszystkim musi brać pod uwagę, który z rodziców daje lepszą gwarancję wykazywania większej dbałości o wychowanie oraz utrzymanie dziecka i ma ku temu większe predyspozycje, a także lepsze warunki. Nie ulega wątpliwości, że interes rodziców w żadnym wypadku nie może być uwzględniany. W orzecznictwie uznaje się, że sąd powinien w szczególności brać pod uwagę, które z rodziców daje większą pewność troski o fizyczny oraz duchowy rozwój dziecka. Przede wszystkim w okresie niemowlęctwa, jak również wczesnego dzieciństwa jest wskazane, aby dziecko znajdowało się pod opieką matki, między innymi przez wzgląd na jej konstrukcję psychiczną, większą uczuciowość oraz skłonność do jej wyrażania¹⁵. Uogólniając jednak, należy przyjąć, że powierzenie władzy rodzicielskiej nad dzieckiem powinno opierać się na ustaleniach odnośnie do stanu faktycznego i stanu więzi emocjonalnej istniejącej między rodzicami a dzieckiem. Ponadto ważne są usta-

¹¹ *Kodeks rodzinny...*, red. K. Pietrzykowski, s. 922.

¹² A. Zieliński, *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich*, Warszawa 1975, s. 206.

¹³ *Kodeks rodzinny...*, red. K. Pietrzykowski, s. 922.

¹⁴ A. Gałakan-Halicka, *Ograniczenie władzy rodzicielskiej ze względu na rozłączenie rodziców w świetle regulacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2014, nr 821, s. 435.

¹⁵ Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 21 listopada 1952 roku, C 1814/52, OSN 1953, nr 3, poz. 92.

lenia w odniesieniu do dziecka, jego wieku oraz stopnia jego rozwoju, zarówno umysłowego, jak i emocjonalnego¹⁶.

Problematiczna może się wydawać sytuacja, kiedy władza rodzicielska tego z rodziców, któremu sąd powierzył jej wykonywanie, wygasa (na przykład w wyniku śmierci). W literaturze prawniczej za przeważający uznaje się pogląd, że w takim przypadku *ex lege* odżywa pełna władza rodzicielska drugiego rodzica, który dotychczas miał ją ograniczoną¹⁷. Jednocześnie podkreśla się, że w każdej tego typu sytuacji niejako automatycznego reaktywowania pełni władzy rodzicielskiej sąd winien sprawdzić, czy rezultat jest prawidłowy. Jeżeli bowiem okazałoby się, że drugi z rodziców w szczególności nie interesował się dzieckiem przez wiele lat, mogłoby to oznaczać konieczność wydania odpowiednich zarządzeń¹⁸.

Rozstrzygnięcie wydane przez sąd na podstawie omawianego artykułu może zostać przezeń zmienione ze względu na dobro dziecka¹⁹.

Sytuacja w przypadku rozvodu i separacji wygląda w ten sam sposób, albowiem treść art. 58 § 1a kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, który odnosi się do kwestii związanych z rozводом, pokrywa się z treścią art. 107 § 1. Z kolei art. 61³ § 1 dotyczący separacji w swej treści zawiera nakaz odpowiedniego stosowania art. 58. Omówione unormowania analogicznie zatem należy odnieść do sytuacji życiowych, w których rodzice dziecka żyli w małżeństwie, lecz sąd wydał orzeczenie odpowiednio o rozwodzie bądź separacji²⁰.

Nawet w przypadku orzekania o rozwodzie czy też separacji małżonków, którzy wspólnie przysposobili dziecko, bądź tych małżonków, z których jeden jest rodzicem dziecka „rzeczywistym”, drugi zaś przysposobił dziecko współmałżonka, ów dziecko należy traktować jak dziecko małżonków, a co za tym idzie — przy rozstrzygnięciu o władzy rodzicielskiej przestrzegać identycznych reguł²¹.

1.2. Ograniczenie władzy rodzicielskiej na skutek ingerencji sądu w wykonywanie władzy rodzicielskiej

Ingerencja sądu w wykonywanie władzy rodzicielskiej, mająca swoją podstawę w art. 109 lub art. 104 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, wprawdzie nie jest określona przez ustawodawcę mianem ograniczenia władzy rodzicielskiej, niemniej jednak do tego się sprowadza. Toteż zarówno w literaturze, jak i orzecznictwie zgodnie przyjmuje się w takich przypadkach sformułowanie „ograniczenie władzy rodzicielskiej”²².

¹⁶ A. Zieliński, *Prawo rodzinne...*, s. 202–203.

¹⁷ *Kodeks rodzinny...*, red. K. Piasecki, s. 790.

¹⁸ *Kodeks rodzinny...*, red. K. Pietrzykowski, s. 924.

¹⁹ *Ibidem*, s. 925.

²⁰ Uwaga autora.

²¹ A. Zieliński, *Prawo rodzinne...*, s. 202.

²² *Ibidem*, s. 203.

Zgodnie z treścią art. 109 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, jeśli dobro dziecka jest zagrożone, sąd wyda odpowiednie zarządzenia. Istnieje utrwalony w doktrynie pogląd, że na podstawie tego przepisu sąd opiekuńczy może wydać dowolne zarządzenie, jakiego w danych okolicznościach wymaga dobro dziecka²³, albowiem określenie „odpowiednie zarządzenie” należy rozumieć jako „adekwatne do rodzinnej sytuacji kryzysowej zarządzenie”²⁴. Ta różnorodność oraz wszechstronność środków, które znajdują się w dyspozycji sądu opiekuńczego na mocy wskazanego przepisu, a także duża elastyczność sprawowanej na podstawie tego artykułu kontroli nad wykonywaniem przez rodziców władzy rodzicielskiej czynią omawiane uregulowanie szczególnie charakterystycznym. Wymienione cechy różnicują w sposób fundamentalny ograniczenie władzy rodzicielskiej od mocno sformalizowanego trybu pozbawienia rodziców władzy rodzicielskiej czy też jej zawieszenia. Właściwą cechą instytucji ograniczenia władzy rodzicielskiej jest również to, że nawet w przypadku zastosowania najdalej idącego środka, którym jest umieszczenie dziecka w placówce opiekuńczo-wychowawczej, pewna część atrybutów władzy rodzicielskiej w dalszym ciągu pozostaje w dyspozycji rodziców²⁵.

Warto wyraźnie zaznaczyć, że ograniczeniom, o których mowa w art. 109 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, nie wolno przypisywać charakteru penalnego. Już w samym uzasadnieniu do projektu kodeksu rodzinnego i opiekuńczego wskazano, że ograniczenie władzy rodzicielskiej nie stanowi środka represji wobec niedbałych rodziców, lecz jest środkiem ochrony dobra dziecka w sytuacji jego zagrożenia. Co za tym idzie ograniczenie władzy rodzicielskiej ma zastosowanie nie tylko w przypadku zawinionych zaniedbań mających źródło po stronie rodziców, lecz także w okolicznościach ich nieudolności lub w razie wystąpienia przyczyn o charakterze całkowicie obiektywnym. Celem omawianego środka jest bowiem niesienie pomocy rodzicom, którzy sobie nie radzą, a zatem również z ich inicjatywy. Szczególnie ograniczenie władzy rodzicielskiej w postaci umieszczenia dziecka w rodzinie zastępczej sąd może uzgodnić z rodzicami. Co więcej, sąd może wydać takie orzeczenie na ich wniosek²⁶.

Przewidziane przez ustawodawcę zarządzenia sąd wydaje w odniesieniu do obojga bądź jednego z rodziców, stosownie do sytuacji w konkretnej sprawie²⁷. Niektóre z form ograniczenia władzy rodzicielskiej poniekąd *ex definitione* niosą skutek wobec obojga rodziców, na przykład umieszczenie dziecka w rodzinie

²³ A. Kilińska-Pękacz, *Ograniczenie, zawieszenie i pozbawienie władzy rodzicielskiej jako instytucje prawa rodzinnego służące ochronie dzieci*, „Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania UKW” 4, 2013, s. 259.

²⁴ P. Telusiewicz, *Ingerencja sądu opiekuńczego we władzę rodzicielską*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2009, nr 6, s. 55.

²⁵ J. Ignatowicz, M. Nazar, *Prawo rodzinne*, Warszawa 2012, s. 361.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ A. Zieliński, *Prawo rodzinne...*, s. 204.

zastępczej. Zależy ono bowiem wyłącznie od jednej przesłanki, a mianowicie zagrożenia dobra dziecka²⁸.

Wymienione w art. 109 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego przykładowe sposoby interwencji sądu odnoszą się do pieczy zarówno nad osobą dziecka, jak i nad jego majątkiem²⁹. Jednocześnie różnorodność zarządzeń, które sąd opiekuńczy może zastosować na podstawie tego artykułu, powoduje problem z dokonaniem ich kwalifikacji. Z praktycznego punktu widzenia podstawowy jest podział na zarządzenia doraźne oraz zarządzenia o skutkach trwałych³⁰.

Ustawodawca w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym wskazał przykładowe — o czym świadczy zwrot „w szczególności” — zarządzenia o charakterze trwałym, jakie może wydać sąd. Są wśród nich między innymi: 1. zobowiązanie rodziców i małoletniego do określonego postępowania (na przykład do pracy z asystentem rodziny); 2. określenie, jakich czynności rodzice nie mogą dokonywać bez zezwolenia sądu; 3. poddanie wykonywania władzy rodzicielskiej stałemu nadzorowi kuratora sądowego; 4. skierowanie małoletniego do organizacji albo instytucji powołanej w celu przygotowania zawodowego lub do innej placówki, która sprawuje częściową pieczę nad dziećmi; 5. zarządzenie umieszczenia małoletniego w rodzinie zastępczej, rodzinnym domu dziecka albo w instytucjonalnej pieczy zastępczej; 6. powierzenie zarządu majątkiem małoletniego ustanowionemu w tym celu kuratorowi³¹.

Najdalej idącym zarządzeniem trwałym spośród tych wskazanych przez ustawodawcę jest umieszczenie dziecka w rodzinie zastępczej lub placówce opiekuńczo-wychowawczej. Wynika to z faktu, że w praktyce takie zarządzenie skutkuje odseparowaniem dziecka od rodziców w codziennym życiu. Można rzec, że tego typu ingerencja sądu stoi na granicy pozbawienia rodziców władzy rodzicielskiej, lecz nie jest z nim równoznaczna, albowiem mimo umieszczenia dziecka w placówce rodzice nadal są w posiadaniu władzy rodzicielskiej, a także mają prawo oraz obowiązek interesowania się dzieckiem, a zatem żądania informacji i wyjaśnień od osób kierujących daną placówką itp.³²

Jeśli sąd opiekuńczy nie rozstrzygnie inaczej, obowiązek oraz prawo sprawowania bieżącej pieczy nad osobą małoletniego, który został umieszczony w rodzinie zastępczej bądź w placówce opiekuńczo-wychowawczej, jego wychowywania, a także reprezentowania w celu dochodzenia świadczeń przeznaczonych na zaspokojenie potrzeb związanych z jego utrzymaniem należą do rodziny zastępczej lub placówki opiekuńczo-wychowawczej. Zgodnie z treścią art. 112¹ § 1 kodeksu

²⁸ J. Ignatowicz, M. Nazar, *op. cit.*, s. 361.

²⁹ T. Smoczyński, *op. cit.*, s. 250.

³⁰ J. Ignatowicz, M. Nazar, *op. cit.*, s. 361–362.

³¹ Art. 109 § 2 i § 3 ustawy z dnia 25 lutego 1964 roku — Kodeks rodzinny i opiekuńczy.

³² J. Ignatowicz, M. Nazar, *op. cit.*, s. 362.

rodzinnego i opiekuńczego pozostałe prawa i obowiązki wynikające z władzy rodzicielskiej przysługują rodzicom dziecka³³.

Drugą kategorię zarządzeń, jakie sąd ma prawo wydać na podstawie art. 109 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, tworzą zarządzenia doraźne, rozumiane jako dyspozycje nakazujące rodzicom podjęcie jednorazowej czynności, nieograniczające jednak swobody rodziców dziecka na dłuższy czas. We wspomnianym przepisie nie ma nawet przykładowego wyliczenia zarządzeń doraźnych, ale zaznacza się, że dopuszczalność ich wydawania opiera się na wspomnianej formule ogólnej, która upoważnia sąd do wydawania wszelkich zarządzeń niezbędnych ze względu na szczególną wartość, jaką jest dobro dziecka. Do najczęstszych zarządzeń w ramach tej kategorii należą: zobowiązanie rodziców, by skierowali dziecko do leczenia szpitalnego, zarządzenie zastępujące zgodę rodziców dziecka na zabieg operacyjny, zobowiązanie do złożenia przez rodziców wniosku o ściganie sprawcy przestępstwa, którego dokonano na szkodę nieletniego³⁴.

Sąd opiekuńczy ma ponadto możliwość dokonania ingerencji w wykonywanie władzy rodzicielskiej na podstawie art. 104 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Sąd może nakazać rodzicom, aby sporządzili inwentarz majątku dziecka, a następnie przedstawili go sądowi, a także zawiadamiali sąd o istotniejszych zmianach w stanie tegoż majątku, przede wszystkim o nabyciu przez dziecko przedmiotów majątkowych mających znaczną wartość. Sąd opiekuńczy może również w uzasadnionych przypadkach ustalić wartość rozporządzeń (które dotyczą ruchomości, pieniędzy oraz papierów wartościowych), jakie dziecko lub rodzice mogą dokonywać w każdym roku bez uzyskania zezwolenia sądu opiekuńczego. Sporządzony przez rodziców spis inwentarza winien zawierać zarówno dokładny wykaz, jak i opis wszelkich przedmiotów oraz praw, które wchodzi w skład majątku dziecka, a zatem powinien uwzględniać wszystkie aktywa i pasywa wraz z określeniem ich wartości. W literaturze wskazuje się, że sporządzenie inwentarza ma na celu przeciwdziałanie zacieraniu granic między majątkiem dziecka a majątkiem rodziców oraz rodzeństwa. Wspomniany inwentarz rodzice przedstawiają sądowi. W razie niewypełnienia przez rodziców nakazów wskazanych w art. 104 § 1 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego istnieje możliwość podjęcia przez sąd dalszej ingerencji, jaka została przewidziana w art. 109, w szczególności w grę wchodzi poddanie wykonywania władzy rodzicielskiej stałemu nadzorowi kuratora sądowego³⁵.

1.3. Ograniczenie władzy rodzicielskiej *ex lege*

W przypadku całkowitego ubezwłasnowolnienia dziecka ograniczenie władzy rodzicielskiej następuje z mocy samego prawa, co wynika z brzmienia art. 108

³³ A. Zieliński, *Prawo rodzinne...*, s. 204.

³⁴ J. Ignatowicz, M. Nazar, *op. cit.*, s. 363.

³⁵ *Kodeks rodzinny...*, red. K. Pietrzykowski, s. 924.

kodeksu rodzinnego i opiekuńczego stanowiącego, że rodzice wykonujący władzę rodzicielską nad dzieckiem ubezwłasnowolnionym całkowicie podlegają takim ograniczeniom, jakim podlega opiekun.

Mają tu więc zastosowanie odpowiednie przepisy dotyczące sprawowania opieki, jak na przykład art. 155 § 1 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Sprawowanie pieczy nad osobą oraz majątkiem dziecka przez rodziców podlega zatem nadzorowi sądu opiekuńczego³⁶.

W literaturze prawniczej zaznacza się, że regulując kwestię ograniczenia władzy rodzicielskiej nad dzieckiem, które jest całkowicie ubezwłasnowolnione, ustawodawca miał na uwadze status osobisty takiego dziecka, albowiem w sytuacji wydania orzeczenia o ubezwłasnowolnieniu całkowitym dziecka jego status ma charakter pośredni między sytuacją prawną dziecka i osoby ubezwłasnowolnionej. Z jednej strony opiera się to na wieku dziecka, z drugiej zaś na poważnych odchyleniach psychiki dziecka od normy. Dlatego też ustawodawca poddał rodziców w ramach wykonywania władzy rodzicielskiej wobec dziecka ubezwłasnowolnionego całkowicie ograniczeniom właściwym opiekunowi³⁷.

2. Ograniczenia wynikające z pozakodeksowych przypadków ingerencji sądu

Sąd opiekuńczy poza możliwościami ograniczenia władzy rodzicielskiej przewidzianymi w ramach kodeksu rodzinnego i opiekuńczego dysponuje również środkami ustanowionymi na mocy ustawy z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich³⁸.

W treści preambuły do tej ustawy zostało stwierdzone, że ustanowienie tego aktu prawnego było podyktowane dążeniem do przeciwdziałania demoralizacji oraz przestępczości nieletnich, a także stwarzania warunków powrotu do normalnego życia nieletnim, którzy weszli w kolizję z prawem albo z zasadami współżycia społecznego. Rzeczona ustawa została ustanowiona również w celu wzmocnienia funkcji opiekuńczo-wychowawczej, a także poczucia odpowiedzialności rodzin w kwestii wychowania nieletnich na świadomych swoich obowiązków członków społeczeństwa³⁹.

Od razu należy zaznaczyć, że pojęcie „nieletni”, którym posługuje się omawiana ustawa, ma zastosowanie w prawie karnym i trzeba odnieść je w sposób odpowiedni do pojęcia „małoletni” stosowanego w prawie cywilnym, a co za tym idzie — także w prawie rodzinnym⁴⁰.

³⁶ T. Smyczyński, *op. cit.*, s. 253.

³⁷ *Kodeks rodzinny...*, red. K. Piasecki, s. 790.

³⁸ Ustawa z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 969).

³⁹ A. Zieliński, *Prawo rodzinne...*, s. 206.

⁴⁰ J. Ignatowicz, M. Nazar, *op. cit.*, s. 363–364.

Co ważne, już w art. 3 § 1 ustawy zostało podkreślone, że w sprawie nieletniego powinno się kierować przede wszystkim jego dobrem, dążąc jednocześnie do osiągnięcia pozytywnych zmian w osobowości oraz zachowaniu się nieletniego. Ma się to odbywać równolegle z dążeniem w miarę potrzeby do prawidłowego wypełniania przez rodziców lub opiekuna przypisanych im obowiązków wobec nieletniego oraz uwzględnianiem interesu społecznego⁴¹.

Zgodnie z treścią art. 2 przewidziane w powołanej ustawie środki podejmuje się, gdy nieletni wykazuje oznaki demoralizacji lub popełni czyn karalny⁴². Wśród wspomnianych środków zapobiegania oraz zwalczania demoralizacji i przestępczości nieletnich znajdują się takie, których zastosowanie skutkuje ingerencją sądu w wykonywanie władzy rodzicielskiej, polegającą na jej ograniczeniu⁴³. W szczególności do tego typu działań należą: 1. ustanowienie nadzoru odpowiedzialnego rodziców bądź opiekuna; 2. ustanowienie nadzoru organizacji młodzieżowej czy też innej organizacji społecznej, zakładu pracy lub osoby godnej zaufania — udzielających poręczenia za nieletniego; 3. zastosowanie nadzoru kuratora; 4. skierowanie do ośrodka kuratorskiego, jak również do organizacji społecznej albo instytucji zajmujących się pracą z osobami nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym albo szkoleniowym, po uprzednim porozumieniu się z daną organizacją lub instytucją; 5. orzeczenie umieszczenia nieletniego w młodzieżowym ośrodku wychowawczym bądź w rodzinie zastępczej zawodowej, która ukończyła szkolenie przygotowujące do pełnienia opieki nad nieletnim; 6. orzeczenie umieszczenia w zakładzie poprawczym; 7. zastosowanie innych środków zastrzeżonych w niniejszej ustawie do właściwości sądu rodzinnego, jak również zastosowanie środków przewidzianych w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym⁴⁴. Co więcej, uregulowania zawarte w treści art. 7 ustawy dają sądowi prawną możliwość zobowiązania rodziców bądź opiekuna do: 1. poprawy warunków zarówno wychowawczych, jak i bytowych lub zdrowotnych nieletniego; 2. ścisłej współpracy ze szkołą, do której uczęszcza nieletni, poradnią psychologiczno-pedagogiczną albo inną poradnią specjalistyczną czy też zakładem pracy, w którym nieletni jest zatrudniony, a ponadto lekarzem i zakładem leczniczym; 3. naprawienia w całości bądź w części szkody, jaka została wyrządzona przez nieletniego.

Nie ulega wątpliwości, że wskazane środki, jakie leżą w gestii sądu rodzinnego, dają istotną możliwość dokonania ingerencji w sprawowanie władzy rodzicielskiej⁴⁵. Warto wyraźnie zaznaczyć, że zastosowanie rzeczonych środków jest ze swej istoty ograniczeniem władzy rodzicielskiej. Zresztą niektóre z nich są identyczne ze środkami, jakie przykładowo ustawodawca wyliczył w ramach art. 109

⁴¹ A. Zieliński, *Prawo rodzinne...*, s. 206.

⁴² A.K. Bieliński, M. Pannert, *op. cit.*, s. 205.

⁴³ A. Zieliński, *Prawo rodzinne...*, s. 206.

⁴⁴ Art. 6 ustawy z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich.

⁴⁵ A. Zieliński, *Prawo rodzinne...*, s. 207.

kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Jednak odmienność polega na tym, że na podstawie przepisów ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich orzeczenie o takim ograniczeniu władzy rodzicielskiej wydaje sąd rodzinny przy zastosowaniu swoistej procedury, nie zaś sąd opiekuńczy, który orzeka na podstawie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego⁴⁶.

Powstaje zatem pytanie, w jaki sposób rozgraniczyć te dwie odmienne procedury. W literaturze wskazuje się, że problem rozgraniczenia między postępowaniem z ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich i postępowaniem o ograniczenie władzy rodzicielskiej rodzicom nieletnich na podstawie art. 109 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego istnieje wyłącznie w wypadkach dotyczących nieletnich niepełnoletnich. Fundamentalna różnica między tymi procedurami polega na tym, że w każdej z nich istnieje inna podstawa faktyczna zastosowania przewidzianych w tych postępowaniach środków. Jak wynika z dotychczasowych rozważań, w pierwszym przypadku taką podstawą dla sądu rodzinnego jest ustalenie, że nieletni wykazuje przejawy demoralizacji lub dopuścić się czynu karalnego. Z kolei w sprawach rozpoznawanych przez sąd opiekuńczy dotyczących ograniczenia władzy rodzicielskiej podstawą faktyczną zastosowania środków przewidzianych w art. 109 kodeksu rodzinnego i opiekuńczego jest ustalenie, że dobro dziecka jest zagrożone⁴⁷.

Na koniec warto dodać, że w wypadku gdy rodzice bądź opiekun nieletniego wzbraniają się od wykonania nałożonych przez sąd rodzinny obowiązków, może zostać orzeczona wobec nich kara pieniężna. Jeżeli ten środek nie skutkuje i adresaci obowiązków nadal będą się uchylać od ich wykonania, sąd rodzinny nie może nałożyć na nich powtórnej kary pieniężnej. W takiej sytuacji sąd rodzinny winien zawiadomić sąd opiekuńczy, aby ten rozważył kwestię wszczęcia postępowania z urzędu (na podstawie art. 570 kodeksu postępowania cywilnego⁴⁸), w zależności od okoliczności — w przedmiocie ograniczenia bądź pozbawienia władzy rodzicielskiej rodziców czy też zwolnienia opiekuna z opieki⁴⁹. Uwidacznia się zatem związek istniejący między tymi dwoma postępowaniami. W razie bezskuteczności ingerencji we władzę rodzicielską dokonanej przez sąd rodzinny w procedurze prowadzonej na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich sąd ten może przyczynić się do zainicjowania procedury odpowiednio o ograniczenie bądź pozbawienie władzy rodzicielskiej prowadzonej przez sąd opiekuńczy na podstawie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Wtedy działanie sądu opiekuńczego będzie miało charakter następczy wobec czynności dokonanych przez sąd rodzinny⁵⁰.

⁴⁶ J. Ignatowicz, M. Nazar, *op. cit.*, s. 364.

⁴⁷ A. Haak-Trzuskawska, H. Haak, *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 6–7.

⁴⁸ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 roku — Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 1460 z późn. zm.).

⁴⁹ A. Zieliński, *Prawo rodzinne...*, s. 207–208.

⁵⁰ Uwaga autora.

Podsumowanie

Biorąc pod uwagę poczynione rozważania, można dojść do kilku istotnych wniosków.

Po pierwsze, za podstawową intencję⁵¹, jaka przyświecała prawodawcy w ustanowieniu instytucji ograniczenia władzy rodzicielskiej, należy uznać ochronę dobra dziecka jako najwyżej cenionej wartości w całym prawie rodzinnym. Dziecko jako istota słabsza winna zostać otoczona szczególną ochroną, w tym prawną. Z tego względu sąd przy podejmowaniu każdej decyzji w sprawie, na przykład rozpatrując porozumienie rodziców określające sposób wykonywania władzy rodzicielskiej czy też decydując, któremu z dwojga rodziców przyznać pełnię władzy rodzicielskiej, a któremu ją ograniczyć, jak również wydając stosowne zarządzenia, zawsze musi oceniać jej zasadność przez pryzmat dobra dziecka.

Po drugie, pożądana przez prawodawcę jest sytuacja, w której dziecko wychowuje się w otoczeniu pełnej rodziny, a więc zamieszkuje z obojgiem rodziców, albowiem to oni — w założeniu — najlepiej potrafią zatroszczyć się o właściwy rozwój dziecka, zadbać o jego interesy. Instytucja ograniczenia władzy rodzicielskiej została pomyślana jako swego rodzaju wyjście awaryjne na wypadek, gdyby jednak rodzice nie mogli właściwie wywiązać się z wynikających z istoty władzy rodzicielskiej obowiązków. Nie należy zatem postrzegać tego środka w kategoriach kary nakładanej na rodziców. Jest to bowiem środek ochrony dobra dziecka w sytuacji jego zagrożenia, który może być niekiedy uzgadniany z rodzicami, a nawet podejmowany na ich wniosek.

Po trzecie, łatwo zauważalna jest również wielość i różnorodność środków, którymi dysponuje sąd opiekuńczy na mocy omówionych przepisów, a także istotna elastyczność wykonywanej na podstawie regulacji kodeksowych kontroli nad wykonywaniem przez rodziców władzy rodzicielskiej. Cechą charakterystyczną instytucji ograniczenia władzy rodzicielskiej jest również to, że nawet w razie zastosowania najdalej idącego środka, jakim jest umieszczenie dziecka w placówce opiekuńczo-wychowawczej, pewna część atrybutów władzy rodzicielskiej w dalszym ciągu pozostaje w dyspozycji rodziców, co istotnie odróżnia ją od zawieszenia czy też pozbawienia władzy rodzicielskiej.

Po czwarte, oprócz norm prawnych zawartych w kodeksie rodzinnym i opiekuńczym obowiązują również przepisy pozakodeksowe, które umożliwiają sądowi rodzinnemu dokonanie ingerencji w sprawowanie władzy rodzicielskiej, z tą jednak różnicą, że dotyczy to postępowań, w których nieletni wykazuje przejawy demoralizacji lub dopuścił się czynu karalnego. Odmierna jest zatem podstawa faktyczna tych dwóch procedur i właściwy sąd. Warto jednak podkreślić, że w razie bezskuteczności ingerencji we władzę rodzicielską dokonanej przez

⁵¹ Szerzej na temat intencji prawodawcy zob. Z. Tobor, *W poszukiwaniu intencji prawodawcy*, Warszawa 2013.

sąd rodzinny w procedurze prowadzonej na podstawie ustawy o postępowaniu w sprawach nieletnich sąd ten może przyczynić się do zainicjowania procedury odpowiednio o ograniczenie bądź pozbawienie władzy rodzicielskiej prowadzonej przez sąd opiekuńczy na podstawie kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Działanie sądu opiekuńczego będzie miało wtedy charakter następczy i subsydiarny wobec czynności dokonanych przez sąd rodzinny. Takie rozwiązanie prawne zasługuje na pozytywną ocenę z punktu widzenia skuteczności działań mających na celu ochronę dobra dziecka.

Bibliografia

Akty prawne

- Ustawa z dnia 25 lutego 1964 roku — Kodeks rodzinny i opiekuńczy (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 2086).
 Ustawa z dnia 17 listopada 1964 roku — Kodeks postępowania cywilnego (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r. poz. 1460 z późn. zm.).
 Ustawa z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich (tekst jedn. Dz.U. z 2018 r. poz. 969).

Orzecznictwo

- Orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 21 listopada 1952 roku, C 1814/52, OSN 1953, nr 3, poz. 92.

Literatura

- Bieliński A.K., Pannert M., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2011.
 Gałakan-Halicka A., *Ograniczenie władzy rodzicielskiej ze względu na rozłączenie rodziców w świetle regulacji Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego” 2014, nr 821.
 Haak-Trzuskawska A., Haak H., *Ustawa o postępowaniu w sprawach nieletnich. Komentarz*, Warszawa 2015.
 Ignatowicz J., Nazar M., *Prawo rodzinne*, Warszawa 2012.
 Kilińska-Pękacz A., *Ograniczenie, zawieszenie i pozbawienie władzy rodzicielskiej jako instytucje prawa rodzinnego służące ochronie dzieci*, „Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania UKW” 4, 2013.
Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, red. K. Piasecki, Warszawa 2011.
Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2010.
 Miłek-Giertuga K., *Formy ingerencji sądu w wykonywanie władzy rodzicielskiej*, Sulechów 2005.
 Smyczyński T., *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2014.
 Strzebińczyk J., *Pozbawienie władzy rodzicielskiej*, Wrocław 2009.
 Tobor Z., *W poszukiwaniu intencji prawodawcy*, Warszawa 2013.
 Telusiewicz P., *Ingerencja sądu opiekuńczego we władzę rodzicielską*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2009, nr 6.
 Zieliński A., *Prawo rodzinne i opiekuńcze w zarysie*, Warszawa 2011.
 Zieliński A., *Sądownictwo opiekuńcze w sprawach małoletnich*, Warszawa 1975.